

ВИМІРЮВАЛЬНА МОДЕЛЬ ШКАЛИ ЗАГАЛЬНОЇ КАУЗАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

У статті наведено результати адаптації Шкали загальної каузальної орієнтації на вибірці зі 160 студентів-соціологів НаУКМА. Шкалу було розроблено в рамках теорії самодетермінації, що вимірює три базові орієнтації: на автономність, зовнішній контроль та імперсональність. У результаті застосування конфірмаційного факторного аналізу було продемонстровано суттєву невідповідність теоретичної моделі емпіричним даним. Експлораторний факторний аналіз показав велику кількість крос-факторних навантажень.

Ключові слова: теорія самодетермінації, автономність, соціальні установки, вимірювальна модель, конфірмаційний факторний аналіз.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності теми

Одне з важливих завдань системи вищої освіти полягає у вихованні здатності майбутніх фахівців до автономної поведінки. Установка на виявлення ініціативи та самостійності в життєвому виборі, здатність до ефективної саморегуляції, побудова діяльності на основі власних інтересів і цілей, а не на зовнішньому контролі є суттєвими особистісними чинниками життєвого успіху. Сучасний університет в Україні має особливий набір організаційних характеристик: більша автономність структурних підрозділів, викладачів і студентів, гнучкість у формуванні навчальних планів, можливість самостійно обирати академічні дисципліни тощо. Цілком можливо, що ці зміни в академічному середовищі сприятимуть і розвитку автономності студентів як стабільної соціальної установки. Проте для проведення наукових досліджень, які б дали змогу робити висновки про рівень автономності, бракує надійних і валідних вимірювальних інструментів з міжнародною репутацією. Таким чином, **актуальність нашого дослідження** полягає у спробі адаптації українською мовою одного з найвідоміших запитальників, призначених для фіксації ступеня вираженості установки на автономність. Отримані дані можуть стати основою не тільки для валідації нової методики, але й для розробки подібних запитальників, що враховують специфіку України або особливих груп досліджуваних.

Аналіз досліджень та публікацій

В американській психології з середини 80-х років XX ст. активно розвивається теорія

самодетермінації, яка теоретично та емпірично вивчає мотиваційні основи, на яких ґрунтується самостійний вибір людей. Значною мірою теорія самодетермінації фокусується на понятті каузальних орієнтацій, під якими розуміють стабільні індивідуальні відмінності у ступені інтерналізованої саморегуляції поведінки [9, с. 539]. У рамках цієї теорії виокремлюють три види таких орієнтацій: автономну, орієнтацію на контроль та імперсональну [5, с. 112], при цьому вважається, що в індивіда до певної міри наявна кожна з них [5, с. 113]. Емпірично доведено [1], що каузальні орієнтації поведінки формуються на основі соціального досвіду задоволення базових внутрішніх потреб у компетентності, автономії та психологічній близькості до інших. Едвард Дечі у співавторстві з Джефрі Уільямсом [7, с. 768], досліджуючи інтерналізацію біопсихологічних цінностей, називає автономну поведінку такою, що має внутрішній локус каузальності і є обраною самим індивідом. Як вказані дослідники, так і М. Гейджн, автономній поведінці протиставляють контрольовану, що має зовнішній локус каузальності [7, с. 768], тобто підпорядковану зовнішнім силам та обставинам, а не самості, волі індивіда. У такого типу визначеннях наголос робиться на інтенції, агентності, джерелі активності, що є незалежним від зовнішніх стимулів чи інших суб'єктів: воля (воління) до дії йде від бажання, інтересу самої людини як керівника власної діяльності; це відчуття не нав'язаної готовності, бажання залучитися до дії [3]. Для розвитку та підтримання автономного спрямування індивіда найбільшу вагу мають задоволення потреб у компетентності та автономності [6, с. 7].

Теорія самодетермінації особливо приваблює тим, що ґрунтується на вагомій емпіричній основі. У її рамках розроблено декілька

вимірювальних інструментів, які могли б використовуватись і українськими дослідниками, наприклад, Шкала загальної каузальної орієнтації (The General Causality Orientation Scale, далі – ШЗКО) [2].

Виділення невирішених аспектів проблеми

ШЗКО, за результатами емпіричних досліджень, має достатню внутрішню узгодженість і стабільність у часі, а також демонструє статистично значущі зв'язки з поведінкою, які виводяться з теорії. Проте в літературі немає даних про дослідження факторної структури цього інструменту і ступеня відповідності теоретичної моделі емпіричним даним.

Метою нашого дослідження є адаптація Шкали загальної каузальної орієнтації українською мовою та емпірична перевірка її структури за допомогою сучасних багатовимірних методів.

Виклад основного матеріалу

Після перекладу ШЗКО другим співавтором її було віддано двом мовознавцям, які відкоригували текст запитань. Після корекції ця шкала знову редагувалася першим співавтором, який орієнтувався на теоретичне значення індикаторів. Остаточний варіант інструменту наведено нижче.

Шкала загальної каузальної орієнтації (адаптовано О. Г. Виноградовим, Ю. А. Ковалевською)

Інструкція. Вам буде запропоновано 12 гіпотетичних подій. Кожна подія описує певну ситуацію та надає можливі варіанти реакції на неї. Будь ласка, прочитайте про кожну подію, уявіть себе в цій ситуації та подумайте, наскільки кожна з трьох зазначених реакцій була б схожа на Вашу за семибальною шкалою.

1. *Вам запропонували нову посаду в компанії, де Ви вже певний час працюєте. Найперше, що спаде Вам на думку, – це:*

- A. Що як я не впораюся з новими обов'язками?
- B. Чи буду я більше заробляти на новій посаді?
- C. Чи буде мені цікавою нова робота?

2. *Ви маєте доньку шкільного віку. На батьківських зборах учитель каже Вам, що донька погано вчиться і не виявляє зацікавленості навчанням. Ви схильні:*

A. Обговорити ситуацію з донькою, щоб краще зрозуміти сутність проблеми.

B. Насварити доньку та сподіватись, що вона виправиться.

C. Стежити за виконанням домашніх завдань, оскільки вона має старанніше працювати.

3. *Кілька тижнів тому Ви мали співбесіду з приводу працевлаштування, а сьогодні надійшов офіційний лист з відмовою. Найімовірніше, Ви подумаєте:*

A. Важливі не знання, а зв'язки з потрібними людьми.

B. Імовірно, я недостатньо кваліфікований для цієї посади.

C. Чомусь вони не змогли зрозуміти, що я їм потрібен.

4. *Ви керівник відділу цеху і отримали завдання розподілити перерви для трьох робітників, які не можуть її мати одночасно. Ви б вирішили це так:*

A. Пояснили робітникам ситуацію і разом з ними розробили розклад.

B. Просто призначили б час перерви для кожного на свій розсуд.

C. Дізналися б у керівництва, що робити або як такі проблеми вирішувалися раніше.

5. *Ваш близький (тієї ж статі) друг останнім часом не в настрої та кілька разів сварився з Вами без причини. Ви напевно б:*

A. Поділилися з ним (нею) своїми спостереженнями і спробували з'ясувати, що з ним (нею) коїться.

B. Не звертали б на це уваги, адже мало що можете вдіяти.

C. Сказали б йому (їй), що проводитимете з ним (нею) час, якщо він (вона) триматиме себе в руках.

6. *Ви щойно отримали результати письмового іспиту і виявилось, що Ви погано його склали. Ваша перша реакція, найімовірніше, буде:*

A. «Я нічого не можу зробити правильно» та сум.

B. «Цікаво, через які причини я його так погано написав(-ла)» та невдоволення.

C. «Цей дурний іспит нічого не значить» та злість.

7. *Вас запросили на велику вечірку, де Ви знаєте лише декількох присутніх. Очікуючи на початок, Ви б роздумували про те, що Ви:*

A. Спробуєте пристосуватись до будь-яких обставин, аби добре провести час та гарно себе зарекомендувати.

B. Знайдете кількох людей, з якими зможете спілкуватись.

C. Найімовірніше, почуватиметеся самотньо й відчужено.

8. *Вас попросили на роботі спланувати пікнік. Ви підійдете до цього так:*

А. Візьмете всю відповідальність на себе, більше важливих рішень приймете самостійно.

В. Зробите так, як усе було минулі рази.

С. Зберете пропозиції зацікавлених колег, перш ніж затвердити остаточний план.

9. У Вашій організації нещодавно з'явилась вакантна посада, яка могла б стати наступним щаблем Вашої кар'єри. Однак її запропоновано іншому працівникові. Оцінюючи ситуацію, Ви схильні до думки:

А. Насправді Ви не дуже очікували на це підвищення; на Вас часто не звертають уваги.

В. Можливо, інший працівник отримав посаду, тому що знає, з ким потрібно домовитись.

С. Проаналізуєте всі фактори своєї поведінки, що призвели до такого результату.

10. Ви починаєте нову кар'єру. Найважливіша думка – це:

А. Чи зможете Ви працювати без надмірного перенапруження?

В. Наскільки така робота викликає у Вас інтерес?

С. Чи існують можливості для кар'єрного зростання?

11. Працівниця, що працює на Вас, зазвичай добре виконує свою роботу. Але протягом останніх двох тижнів якість роботи погіршилася і працівниця здається менш зацікавленою у своїй роботі. Ваша реакція буде такою:

А. Скажете їй, що якість її роботи погіршилась і що вона має працювати більш сумлінно.

В. З'ясуєте в неї, в чому проблема, і дасте зрозуміти, що готові допомогти її вирішити.

С. Важко зрозуміти, що потрібно зробити, аби вона впоралась зі своїми проблемами.

12. Ваша компанія підвищила Вас до посади, яка територіально розташована далеко від Вашого нинішнього місця проживання. Думавши про переїзд, Ви, можливо:

А. Відчуватимете зацікавлення в новому випробуванні сил і певне хвилювання водночас.

В. Відчуватимете радісне збудження через підвищення заробітної платні і статусу.

С. Відчуватимете стрес та тривогу перед майбутніми змінами.

Автори методики дають змістовне тлумачення змісту трьох різновидів каузальної орієнтації.

Орієнтація на автономію стосується того, якою мірою людина орієнтована на компоненти навколишнього середовища, які стимулюють внутрішню мотивацію, є оптимально складними і забезпечують інформативний зворотний зв'язок. Людина з високим рівнем орієнтації автономії має тенденцію демонструвати більшу власну ініціативу, шукати діяльність, яка

є цікавою і складною, бере на себе більшу відповідальність за власну поведінку.

Шкала орієнтації на контроль оцінює, якою мірою людина орієнтується на контроль за допомогою винагород, кінцевих термінів, структур, его-залученості і вказівок інших. Людина з високим рівнем орієнтації на контроль, найвірогідніше, буде залежати від винагороди або інших засобів зовнішнього управління, може приділяти більше уваги вимогам інших, ніж власним бажанням. Такі люди, найвірогідніше, найбільше цінують багатство, славу та інші зовнішні чинники.

Шкала імперсональної орієнтації оцінює, якою мірою людина вважає, що досягнення бажаних результатів є поза її контролем і значною мірою залежить від удачі чи долі. Люди з високим рівнем імперсональної орієнтації, найімовірніше, мають високий рівень тривоги і відчують себе дуже неефективними. Вони відчують, що не в змозі вплинути на результати чи впоратися з вимогами або змінами. Вони зазвичай невмотивовані і хочуть, щоб усе було як раніше [2].

Характеристика методів

Методами аналітико-експериментального кількісного дослідження є конфірмаційний і експлораторний факторний аналіз у програмі Mplus.

Вибірка

Емпіричною базою дослідження виступали студенти бакалаврату НаУКМА 1–4 років навчання за напрямом «Соціологія». Вибірка дослідження є суцільною. У дослідженні взяли участь 163 респонденти (на першому курсі опитано 47 студентів, на другому – 43, третьому – 40, четвертому – 33). Три протоколи було виключено з аналізу через пропущені значення.

Обробка та аналіз результатів

На першому етапі проводився суто конфірмаційний факторний аналіз, модель базувалася на теоретично визначених зв'язках індикаторів з трьома латентними факторами. Як естиматор було використано MLM, тому що розподіл змінних відрізнявся від гаусівського. Спостережувані змінні вважались неперервними, оскільки мали семибальну шкалу. Показники відповідності цієї моделі даним такі: $\chi^2 = 1114,98$, d.f. = 591, $p < 0,001$; RMSEA = 0,074, 90 % довірчий інтервал 0,068–0,081; CFI = 0,560, TLI = 0,531. Додатково програма Mplus виводила попередження, що коваріаційна матриця латентних змінних має

від'ємні характеристичні корені, отже, оцінки параметрів і стандартних похибок могли бути зміщеними. Таким чином, можна зробити висновок про суттєву невідповідність моделі емпіричним даним.

На другому етапі теоретичну модель було доповнено набором кореляцій між залишками. Річ у тому, що автори запитальника ШЗКО використали незвичний формат пунктів. Фактично три альтернативи кожного запитання виступають як самостійні змінні, об'єднані загальним контекстом змалюваної в запитанні ситуації. Наявність цього загального контексту може зумовлювати виникнення між трьома запитаннями-альтернативами локальних залежностей, тому в модель ми додали 12 наборів кореляцій між залишками. Такий крок дав змогу трохи покращити модель, показники відповідності моделі даним дещо зросли: RMSEA = 0,058 (90 % довірчий інтервал 0,050–0,066), CFI = 0,747, TLI = 0,713. Матриця коваріацій латентних змінних уже не мала від'ємних коренів, проте між оцінками факторів існувала надмірна кореляція. Так, орієнтація на контроль корелювала з орієнтацією на автономність на рівні 0,933, а з імперсональною орієнтацією на рівні –0,538. При цьому слід зазначити, що всі навантаження індикаторів на фактори були статистично значущими (за винятком P03A, P02C і P03C), при цьому значення навантажень були найбільшими для автономної орієнтації та найменшими для орієнтації на контроль. Також у кожній групі залишків принаймні одна пара альтернатив демонструвала значущий зв'язок. Таким чином, загалом теоретично визначені індикатори відповідають тим латентним змінним, на які вони повинні навантажуватися, проте має існувати значна кількість крос-факторних навантажень.

На третьому етапі було вирішено застосувати експлораторний факторний аналіз для того, щоб виявити всі крос-факторні навантаження індикаторів. Це може допомогти у відборі кращих індикаторів і змінити формулювання погано працюючих пунктів запитальника. Матрицю факторного відображення наводимо в таблиці. Компоненти запитань позначено відповідно до того, яка саме каузальна орієнтація ними вимірюється (А – автономна орієнтація, С – орієнтація на контроль, І – імперсональна орієнтація).

Як естиматор параметрів моделі використовувався метод MLR, який є стійким до порушення припущень про нормальність розподілу спостережуваних змінних, обертання матриці факторного відображення здійснювалося методом geomin.

Власні значення факторів вказують на те, що для адекватного відтворення кореляційної матриці може знадобитися велика кількість факторів (щонайменше 12), проте вже при 8 факторах рішення ставало нестабільним. Зрештою було обрано модель з трьома факторами, яка є максимально наближеною до теоретичної структури оригінального запитальника.

Матриця факторного відображення показує найбільше **навантаження на перший фактор** таких змінних: «Обговорити ситуацію з донькою, щоб краще зрозуміти сутність проблеми» (0,682), «Поділилися з подругою своїми спостереженнями і спробували з'ясувати, що з нею коїться» (0,758), «Наскільки така робота викликає у Вас інтерес» (0,624), «Пояснили робітникам ситуацію і разом з ними розробили розклад» (0,607). Тобто правий полюс цього фактора описує поведінку респондентів, які йдуть на конструктивний контакт, діють від власного інтересу, намагаються врахувати якомога

Таблиця. Матриця факторного відображення для ШЗКО

Пункт	F1	F2	F3	Пункт	F1	F2	F3
P01I	0,015	0,617	–0,261	P07C	0,157	–0,326	0,386
P01C	0,032	–0,048	0,454	P07A	0,326	0,129	0,020
P01A	0,468	0,030	0,141	P07I	–0,122	0,697	–0,163
P02A	0,682	0,193	0,006	P08C	0,267	–0,003	0,112
P02I	–0,489	0,019	0,341	P08I	–0,408	0,183	0,119
P02C	0,010	0,255	0,309	P08A	0,457	0,141	0,105
P03C	–0,217	0,069	0,197	P09I	–0,360	0,557	0,070
P03I	0,194	0,517	–0,214	P09C	–0,312	0,054	0,257
P03A	–0,210	–0,188	0,317	P09A	0,474	–0,009	0,127
P04A	0,607	0,101	–0,018	P10I	–0,158	0,176	0,209
P04C	–0,360	0,063	0,353	P10A	0,624	0,131	0,094
P04I	–0,021	0,195	–0,112	P10C	0,405	–0,073	0,405
P05A	0,758	0,126	0,062	P11C	0,054	0,006	0,433
P05I	–0,461	0,039	0,080	P11A	0,547	0,056	–0,003
P05C	–0,384	0,019	0,204	P11I	–0,341	0,291	0,025
P06I	–0,064	0,629	0,005	P12A	0,332	0,086	0,379
P06A	0,148	–0,189	0,057	P12C	0,252	–0,011	0,515
P06C	–0,472	–0,007	0,325	P12I	0,004	0,525	–0,396

Примітка. Напівжирним шрифтом виділено статистично значущі навантаження ($p < 0,05$).

більше думок при прийнятті колективних рішень, відкриті до випробування власних сил, орієнтовані на досягнення, кар'єрний розвиток і підвищення соціального статусу, тобто радше відображає конструкт «установка на автономність».

На другий фактор найбільше навантажуються змінні «Що як я не впораюся з новими обов'язками?» (0,617), «Я нічого не можу зробити правильно» та сум» (0,629), «Найімовірніше, почуватиметеся самотньо і відчужено» (0,697). Правий полюс цього фактора описує невпевнених у собі людей, які є радше закритими для нового досвіду, не відчують себе компетентними та спроможними справитися з новими та типовими соціальними ситуаціями.

Змінні, які навантажили найбільше **на третій фактор**, відображають конструкт каузальної орієнтації на контроль. Більшість навантажень не перевищують 0,5, що вказує на слабкі зв'язки латентної змінної з індикаторами. Правий полюс цього фактора характеризує студентів, для яких важливо дотримуватись норм та прописаних чи конвенційних правил поведінки, підпорядковуватися вказівкам, брати до уваги матеріальний аспект діяльності.

На відміну від попередніх моделей, між експлаторними факторами існують не дуже сильні кореляції. Найтісніше корелюють імперсональна

орієнтація з орієнтацією на контроль (0,197), найслабше – орієнтація на автономність з орієнтацією на контроль (0,125).

Висновки

Проведений аналіз виявив невідповідність між теоретичною вимірювальною моделлю каузальних орієнтацій та отриманим патерном групування індикаторів. З одного боку, це може зумовлюватися особливостями життєвого досвіду студентів. Оскільки більшість запитань змальовують гіпотетичні ситуації з життя дорослої людини, студенти мають лише загальне уявлення про стратегії поведінки, які б вони обрали в цих обставинах. А з другого боку, невисока відповідність моделі даним може викликатися особливостями самого інструменту: занадто довгі описи ситуацій, багатослівні альтернативи, необхідність оцінювати за деталізованою шкалою варіанти поведінки. Суттєвим моментом є те, що компоненти запитань у запропонованому авторами форматі оцінюються незалежно одна від одної, хоча за логікою мають відбивати альтернативні варіанти поведінки. Проте загалом є відповідність між теоретичними конструктами і навантаженнями індикаторів на відповідні фактори, тому робота над адаптацією цієї шкали видається перспективною.

Список літератури

1. Baard P. Intrinsic Need Satisfaction: A Motivational Basis of Performance and Well-Being in Two Work Settings / P. Baard, E. Deci, R. Ryan // Journal of Applied Social Psychology. – 2004. – № 34 (10). – P. 2045–2056.
2. Deci E. The General Causality orientation scale / E. Deci, R. Ryan // Journal of Research in Personality. – 1985. – № 19. – P. 109–134.
3. Deci E. Need Satisfaction and the Self-Regulation of Learning / Edward L. Deci, Richard M. Ryan, Geoffrey Williams // Learning and individual differences. – 1996. – Vol. 8, № 3. – P. 163–185.
4. Olsen M. Distinguishing General Causality Orientations from Personality traits / Martin Olsen // Personality and individual differences. – 2010. – Vol. 48, № 5. – P. 538–543.
5. Ryan R. The General Causality Orientation Scale: Self-determination in Personality / Richard M. Ryan, Edward L. Deci // Journal of Research in personality. – 1985. – № 19. – P. 109–134.
6. Ryan R. Overview of Self-Determination Theory: An Organismic Dialectical Perspective / R. Ryan, E. Deci // Handbook of Self-Determination Research. Ch. 1. – University of Rochester, 2004. – P. 3–33.
7. Williams G. Internalization of Biopsychosocial Values by Medical Students: A Test of Self-Determination Theory / G. Williams, E. Deci // Journal of Personality and Social Psychology. – 1996. – № 4. – P. 767–779.

O. Vinogradov, Y. Kovalevska

THE MEASUREMENT MODEL OF THE GENERAL CAUSALITY ORIENTATION SCALE

The article presents results of adaptation of the general causality orientation scale on a sample of 160 Ukrainian students. The GCOS was developed in the framework of self-determination theory and measures three basic orientations: autonomy, control and impersonal orientation. Results of confirmatory factor analysis demonstrated a significant discrepancy between theoretical model and empirical data. Exploratory factor analysis revealed a large number of cross-factor loadings and suggested serious instrument reengineering.

Keywords: self-determination theory, autonomy, social attitudes, measurement model, confirmatory factor analysis.

Матеріал надійшов 29.09.2015